

УДК [330.34:63]-021.387:338.439.02(477)

DOI: 10.30857/2786-5398.2021.4.7

Олександра В. Ольшанська, Владислава І. Тимкован
Київський національний університет технологій та дизайну, Україна
**СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ**

У статті досліджено питання сталого розвитку сільського господарства та його впливу на продовольчу безпеку України. Зазначено, що сільське господарство є важливою складовою економіки України, проте нині зазнає погіршення стану виробництва. Водночас наголошується, що сільське господарство впливає на продовольчу безпеку України. Саме тому метою цього дослідження є виявлення негативних чинників та формування пропозицій щодо покращення стану галузей сільського господарства. У статті було використано такі методи дослідження, як емпіричний та теоретичний підходи, а також методи спостереження, аналізу та синтезу. Представлено інтерпретацію поняття «сталий розвиток» та визначено основні його складові, які характеризують стан сільського господарства з урахуванням трьох аспектів: економічного, соціального та екологічного. Відповідно, здійснено аналіз цих трьох складників, що дозволило визначити стан виробництва сільськогосподарських товарів, оцінити рівень оплати праці в галузі, а також дослідити стан родючості земель. Результати аналізу виявили певні негативні тенденції в розвитку сільського господарства. Зокрема, економічний складник показав зменшення обсягу виробництва продукції рослинництва і тваринництва, а також зменшення рівня продуктивності праці на сільськогосподарських підприємствах. Визначено, що соціальний складник характеризується постійними коливаннями розміру фонду оплати праці на підприємствах сільськогосподарського призначення та нестачею необхідних продуктів харчування в раціоні українців, порівнюючи з фізіологічно обґрунтованими нормами споживання цих продуктів. Екологічний складник демонструє зменшення внесення органічних та мінеральних добрив, що негативно впливає на стан родючості ґрунтів. З огляду на наведені вище результати дослідження, запропоновано заходи щодо сприяння сталому розвитку, покращенню виробництва та підвищенню ефективності галузей сільського господарства.

Ключові слова: *сталий розвиток; сільське господарство; економічний, соціальний та екологічний складники сталого розвитку; продовольча безпека; норми споживання продуктів.*

Александра В. Ольшанская, Владислава И. Тымкован
Киевский национальный университет технологий и дизайна, Украина
**УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ЕГО ВЛИЯНИЕ
НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ**

В статье исследованы вопросы устойчивого развития сельского хозяйства и его влияния на продовольственную безопасность Украины. Отмечено, что сельское хозяйство является важной составляющей экономики Украины, однако сейчас испытывает ухудшение состояния производства. В то же время подчёркивается, что сельское хозяйство влияет на продовольственную безопасность Украины. Именно поэтому целью исследования является выявление негативных факторов и формирование предложений по улучшению состояния отраслей сельского хозяйства. В статье были использованы такие методы исследования, как эмпирический и теоретический подходы, а также методы наблюдения, анализа и синтеза. Представлена интерпретация понятия «устойчивое развитие» и определены основные его составляющие, характеризующие состояние сельского хозяйства с учётом

трёх аспектов: экономического, социального и экологического. Соответственно, проведён анализ этих трёх составляющих, что позволило определить состояние производства сельскохозяйственных товаров, оценить уровень оплаты труда в отрасли, а также исследовать состояние плодородия земель. Результаты анализа выявили определённые негативные тенденции развития сельского хозяйства. В частности, экономическая составляющая показала уменьшение объёма производства продукции растениеводства и животноводства, а также уменьшение уровня производительности труда на сельскохозяйственных предприятиях. Определено, что социальная составляющая характеризуется постоянными колебаниями размера фонда оплаты труда на предприятиях сельскохозяйственного назначения и недостатком необходимых продуктов питания в рационе украинцев, по сравнению с физиологически обоснованными нормами потребления этих продуктов. Экологическая составляющая демонстрирует уменьшение внесения органических и минеральных удобрений, что негативно влияет на состояние плодородия почв. На основе результатов исследования, предложены меры по содействию устойчивому развитию, улучшению производства и повышению эффективности отраслей сельского хозяйства.

Ключевые слова: устойчивое развитие; сельское хозяйство; экономический, социальный и экологический составляющие устойчивого развития; продовольственная безопасность; нормы потребления продуктов.

Oleksandra V. Olshanska, Vladyslava I. Tymkovan
Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AGRICULTURE
AND ITS IMPLICATIONS FOR FOOD SECURITY IN UKRAINE

The article attempts to explore the agriculture sustainability issues and its implications for food security in Ukraine. The study discusses a critical importance of agribusiness development for Ukraine's economy. However, it is observed that currently, this sector is facing a serious decline in production. A special emphasis is put that agriculture affects the national food security. In this context, the purpose of this study is to identify negative factors and offer pathways to enhance the agricultural sector productivity. To attain the research objectives, the empirical and theoretical scientific approaches as well as the research methods of observation, analysis and synthesis have been employed. This study also presents a 'sustainable development' concept interpretation along with revealing its core structural elements that characterize the contemporary state of agriculture from the three perspectives: economic, social and environmental. Accordingly, insights into each of these three aspects were provided that allowed to evaluate the agricultural performance, to assess a salary range in the industry as well as to examine soil fertility. The research findings have detected some negative trends in the agricultural sector development. In particular, the economic aspect perspective has demonstrated a yield decline and a reduction in livestock as well as a drop in labor productivity in agribusinesses. As it is reported, the social settings are characterized by large fluctuations in the payroll budgets in agricultural enterprises and the shortage in certain food products consumed by Ukrainians against physiologically justified norms of consumption of these products. The environmental aspect shows a decrease in the application of organic and mineral fertilizers which negatively affects the soil fertility. Given the above research outcomes, this study offers an action plan to promote sustainable development, boost productivity and enhance the agricultural industry efficiency.

Keywords: sustainable development; agriculture; economic, social and environmental elements of sustainable development; food security; food consumption rates.

Постановка проблеми. Сільське господарство – сфера діяльності, яка є життєво необхідною для людини, адже саме його продукція забезпечує продовольчу безпеку країни. Сучасний стан сільського господарства характеризується коливанням обсягу виробленої продукції із року в рік. Виробництво продукції тваринництва (м'ясо, молоко, яйця) у 2020 році характеризувалось зниженням темпів виробництва яєць, молока та м'яса до відповідного періоду попереднього року. Виробництво сільськогосподарських культур у 2020 році демонструє значне зниження темпів виробництва у порівнянні з відповідним періодом попереднього року (у середньому на 18–20%). Такі тенденції відображаються на динаміці різкого зниження експорту товарів – майже на 35%, що негативно впливає на сталий розвиток сільського господарства. Відповідно до Глобального індексу продовольчої безпеки, оцінка якого розраховується кожний рік для країн світу, Україна серед європейських країн займає останнє місце за цим показником попри значний агропромисловий потенціал. Дослідження причин негативних явищ, пов'язаних із сільським господарством, є першочерговим завданням для підвищення продовольчої безпеки України.

Аналіз останніх публікацій та невирішена частина проблеми. Дослідженням питань сталого розвитку сільського господарства займалися такі вчені, як З.М. Герасимів [1], А.П. Михайлов [2], О. Мединська [3], О.В. Ольшанська [11], Н.М. Колпаченко та Ю.В. Костоглодова [4], Н.С. Ляліна та Л.М. Коваленко [5]. Науковцями було вивчено питання сутності поняття сталого розвитку, коливань кількості виробленої продукції галузей рослинництва та тваринництва, порівняння нинішнього стану сільського господарства та перших років незалежності України. Однак, невирішеним залишаються багато аспектів проблеми спроможності сільського господарства гарантувати продовольчу безпеку України.

Мета дослідження полягає в аналізі складників сталого розвитку сільського господарства та обґрунтуванні інструментів забезпечення продовольчої безпеки України.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Галузі сільського господарства у національній економіці завжди відігравали важливу роль. На початку незалежності України продукція сільського господарства складала 14% від розміру ВВП, нині даний показник становить 12% від розміру ВВП. Важливими показниками, на які впливає сільське господарство, є життєвий рівень населення, соціально-економічний розвиток та сталий розвиток держави. Сільське господарство забезпечує населення, перш за все, продуктами харчування та робочими місцями на сільськогосподарських підприємствах.

Рівень забезпеченості населення продуктами харчування характеризує продовольчу безпеку держави. Визначення рівня продовольчої безпеки розраховується у всіх країнах світу з 2012 року і називається «Глобальний індекс продовольчої безпеки». Даний індекс визначається за 4-ма основними складниками: економічна та фізична доступність продуктів харчування, їх якість та безпечність, природні ресурси та стійкість. У 2021 році оцінювання рівня продовольчої безпеки засвідчило, що Україна займає 54 місце у світі. Враховуючи агропромисловий потенціал країни – це занадто низький показник.

Одним з основних чинників низького рівня продовольчої безпеки є досить повільний сталий розвиток галузей сільського господарства, вивчення причин якого потребує ґрунтовного дослідження. Передусім, слід проаналізувати зміст поняття «сталий розвиток». Між науковцями давно тривають дискусії щодо сутності даного поняття.

Так, В. Трегобчук називає сталим розвитком економічне зростання, при якому «ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля» [6].

З.М. Герасимів дає таку характеристику поняттю: «Сталий розвиток передбачає задоволення потреб людини, ефективне використання природних ресурсів, збереження і

відтворення природного середовища, збалансованість екологічної, економічної і соціальної сфер із врахуванням інтересів майбутніх поколінь» [1].

В.А. Барановський розглядає сталий «розвиток як такий, що забезпечує певний тип рівноваги між соціально-економічними та природними його складовими» [7].

О.В. Шубравська називає сталий економічний розвиток сільського господарства здатністю «забезпечити власне зростання в умовах дотримання оптимальних пропорцій свого внутрішнього розвитку і збалансованості з розвитком економічної, екологічної та соціальної систем» [8].

В.К. Збарський вважає, що сталий «сільський розвиток передбачає стабільний розвиток сільської спільноти, який відповідає критеріям економічної, соціальної та екологічної ефективності» й забезпечує виконання селом його народногосподарських функцій [9].

А.В. Лісовий розуміє під сталим розвитком такий «напрямок світового економічного зростання, при якому забезпечується якість життя громадян, що опирається, з одного боку, на сучасні досягнення науково-технічного прогресу, що задовольняють його поточні потреби, але по своїй дії на навколишнє середовище не загрожують майбутнім поколінням, з другого боку, забезпечується якісне зростання по рівнях матеріального, житлово-побутового, соціального забезпечення, охорони здоров'я, екологічної та особистої безпеки» [10].

Але загально визнаним є розуміння сталого (збалансованого) розвитку як одночасного поєднання соціальних, економічних та екологічних складових. Тільки досягнення гармонійного поєднання між ними забезпечить можливість перейти до сталого розвитку, який не буде шкодити природі та людським ресурсам, а тому матиме можливість тривати досить довго.

Економічний складник сталого розвитку означає подальший гармонійний розвиток виробництва та продуктивних сил суспільства [11]. Соціальний складник включає неухильне підвищення добробуту народів, вирівнювання рівнів їх життя – внутрішніх і зовнішніх, неухильне поліпшення соціальних умов та стандартів [11]. Екологічний складник сталого розвитку означає збереження і поліпшення природного середовища [11].

Аналіз кожного складника дасть змогу визначити сучасний стан сталого розвитку сільського господарства та надати оцінку рівня продовольчої безпеки України.

Для дослідження економічного складника сталого розвитку сільського господарства необхідно проаналізувати обсяг виробленої продукції та продуктивність праці на підприємствах, які здійснюють сільськогосподарську діяльність.

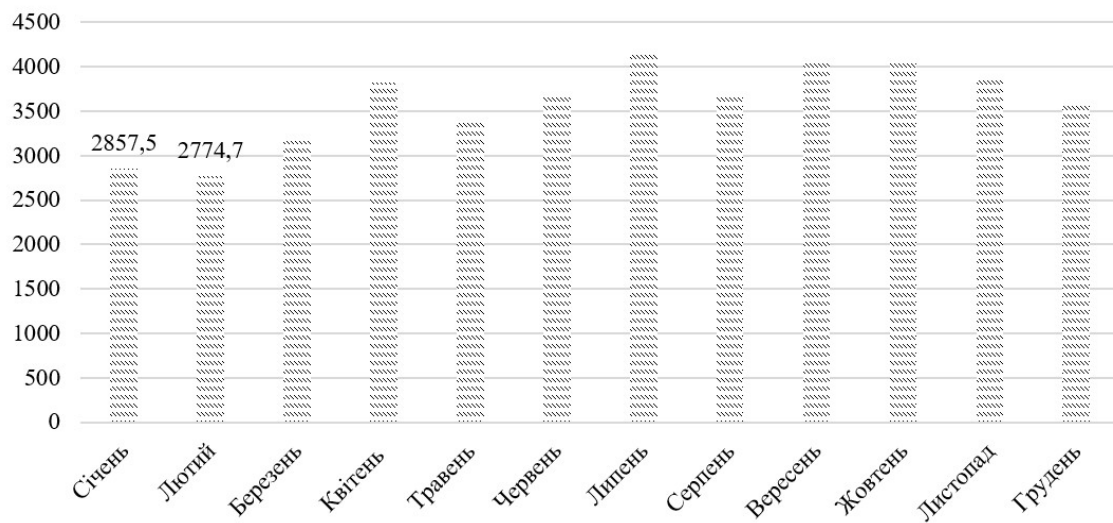
Аналіз даних Державної служби статистики [12, 13] засвідчив, що обсяг виробництва основних сільськогосподарських культур у 2020 році зменшився на 5% у порівнянні з 2019 роком. Водночас, обсяг виробництва продукції тваринництва характеризується зменшенням поголів'я сільськогосподарських тварин у 2020 році на 1% у порівнянні з 2019 роком, виробництво молока зменшилось на 4%, кількість одержаних яєць у 2020 році складає 16167,2 млн шт., а у 2019 році їх кількість становила 16677,5 млн шт., що на 3% більше у порівнянні з 2020 роком; та виробництво вовни у 2020 році зменшилось на 9% у порівнянні з 2019 роком. У свою чергу, продуктивність праці на сільськогосподарських підприємствах у 2020 році зменшилась на 7,7% у порівнянні з 2019 роком.

На соціальний складник сталого розвитку сільського господарства впливають такі показники, як фонд оплати праці усіх працівників сільського господарства та споживання населенням продуктів харчування.

Аналіз даних Державної служби статистики [14] свідчить, що розмір фонду оплати праці працівників сільського господарства 2020 року має значні коливання: від зменшення розміру фонду оплати праці на 11% у травні 2020 року по відношенню до квітня 2020 року, до збільшення на 21% у квітні місяці по відношенню до березня 2020 року, що наведено на рис. 1. Отже, можна зробити висновок, що в середньому фонд оплати праці зменшився на

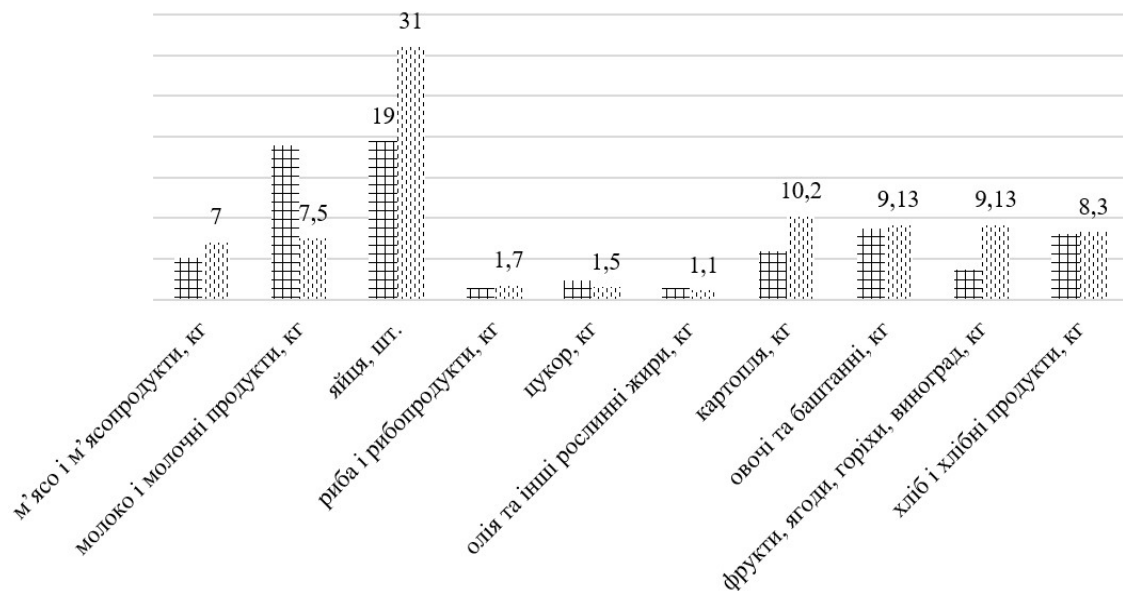
8%, що однозначно негативно впливає на галузь сільського господарства та характеризується зменшенням кількості зайнятого населення у сільському господарстві в 2020 році на 10% у порівнянні з 2019 роком.

У свою чергу, для аналізу споживання населенням продуктів харчування в середньому за місяць у розрахунку на одну особу були взяті дані Державної служби статистики [15] та фізіологічно обґрунтовані норми споживання, затверджені ВООЗ (Всесвітня Організація Охорони Здоров'я) [16]. Так, у 2020 році більшість харчових продуктів не споживалися українцями у рекомендованій нормі, що наведено на рис. 2.

Джерело: [14].

Рис. 1. Фонд оплати праці по місяцям 2020 року

■ Споживання продуктів харчування у середньому за місяць у розрахунку на одну особу

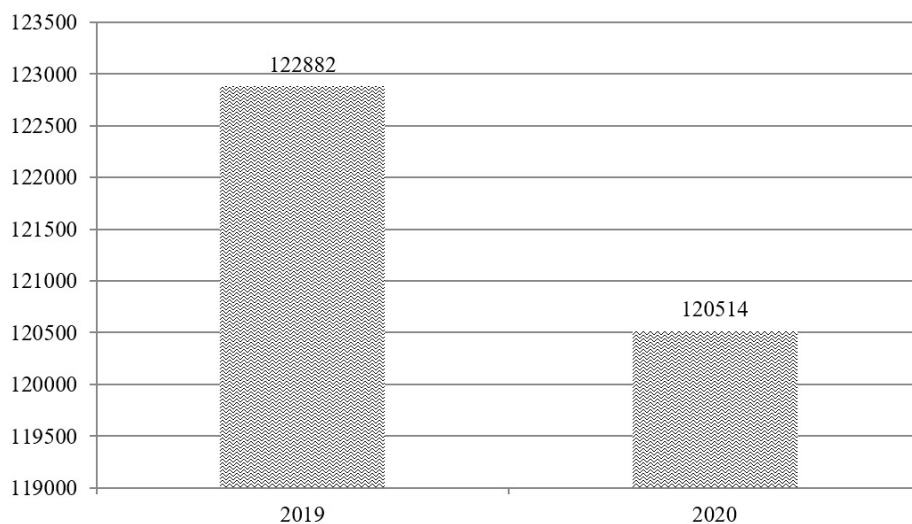
◆ Фізіологічно обґрунтована норма споживання продукту

Джерело: [15].

Рис. 2. Співвідношення кількості спожитих продуктів харчування та фізіологічно обґрунтованої норми за місяць

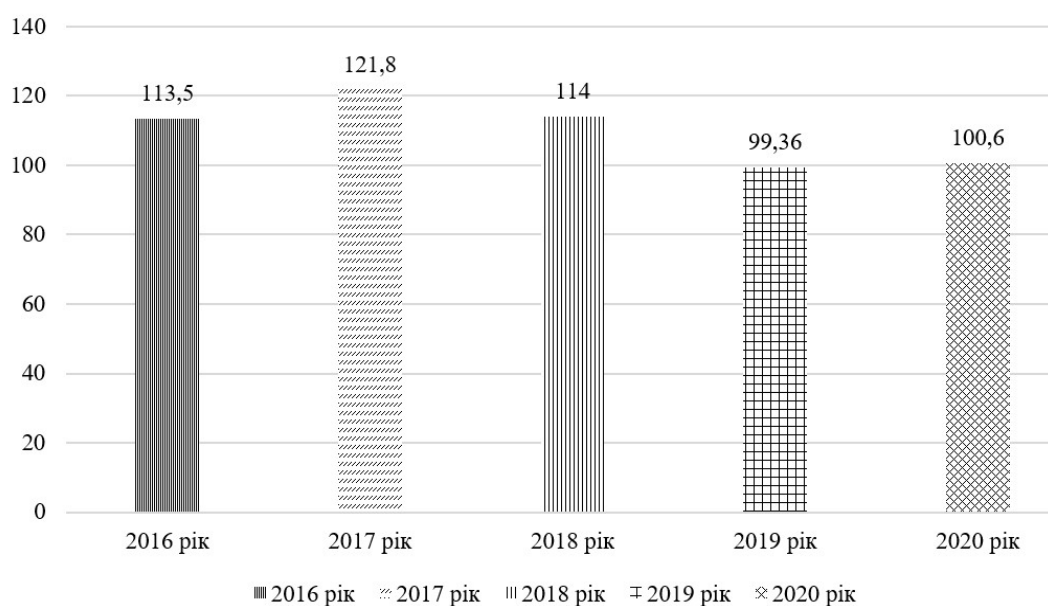
Важливим складником сталого розвитку сільського господарства є екологічний, який характеризується різними показниками, зокрема обсягами внесення мінеральних та органічних добрив. Аналіз площ, оброблених мінеральними добривами [17], показав, що у 2019 році тільки 39,5% частки загальної площі сільськогосподарських угідь було оброблено мінеральними добривами. Для порівняння у 1990 році дана частка складала 62,9%. У свою чергу, 1,9% від загальної площі сільськогосподарських угідь було оброблено органічними добривами, що на 14,7% менше у порівнянні з 1990 роком [17].

Очевидними наслідками негативних явищ у сільському господарстві стало зменшення кількості сільськогосподарських підприємств. Дані Державної служби статистики [18] свідчать, що в 2020 році сільськогосподарських підприємств стало на 2% менше, ніж у 2019 році, що відображено на рис. 3.

Джерело: [18].

Рис. 3. Кількість сільськогосподарських підприємств у 2019–2020 роках

Джерело: [19, 20].

Рис. 4. Сукупний індекс витрат на виробництво с/г продукції у 2016–2020 роках, у % до відповідного періоду попереднього року

На це вплинуло декілька факторів, зокрема, збільшення сукупного індексу витрат на виробництво сільськогосподарської продукції та збитковість сільськогосподарських підприємств. Аналіз сукупного індексу витрат свідчить про збільшення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції за останні 6 років. Зокрема, у 2019 році витрати зменшилися у порівнянні з 2018 роком та індекс склав 99,36%, що відображено на рис. 4. У свою чергу, згідно даних Державної служби статистики [19] у 2019 році збитковість складала 0,9%, а у 2020 році [20] вже 1,6%, що однозначно вплинуло на зменшення кількості сільськогосподарських підприємств.

Важливим фактором для розвитку сільськогосподарських підприємств є родючість земель сільськогосподарського призначення. В Україні для господарських цілей використовується понад 92% території. Надзвичайно високим є рівень розораності земель, який складає понад 54% (для порівняння у розвинутих країнах Європи даний показник не перевищує 35%). Така «надмірна розораність земель, у тому числі на схилах, призвела до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно вплинуло на стійкість агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екологічну сферу» [21].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідивши визначені показники сталого розвитку сільського господарства, можна зробити висновок, що кожен з її складників (економічний, соціальний та екологічний) в цілому характеризуються погіршенням стану сільського господарства в країні. Серед негативних чинників можна визначити зменшення виробництва основних сільськогосподарських культур та продукції тваринництва, постійне коливання фонду оплати праці працівників сільськогосподарських підприємств та, як наслідок, зменшення продуктивності праці. Аналіз споживання продуктів харчування засвідчив, що більшості українців не вистачає у раціоні харчування картоплі, яєць, м'яса, фруктів, ягід, горіхів, винограду, що ставить під загрозу рівень продовольчої безпеки. У свою чергу, споживання молока та молочних продуктів, цукру, олії та інших рослинних жирів перевищує фізіологічно обґрунтовану норму споживання даних продуктів, затверджену ВООЗ. Дослідження екологічного складника засвідчило, що дуже малу частку (39,5% та 1,9%) сільськогосподарських угідь оброблюють мінеральними та органічними добривами відповідно.

Причинами негативних явищ є зменшення кількості малих та середніх сільськогосподарських підприємств та збільшення кількості агрохолдингів, для яких першочерговим завданням є отримання прибутку шляхом вирощування сільськогосподарських культур, які погіршують стан ґрунту (кукурудза, соняшник), а не підтримка сталого розвитку сільського господарства країни.

Для покращення нинішнього стану сільського господарства слід здійснити ряд заходів з боку держави, зокрема:

- запровадити систему пільг для малих та середніх сільськогосподарських підприємств, які вирощують високоякісні продукти харчування та реалізують заходи щодо підвищення родючості ґрунтів;
- забезпечити рекультивацію деградованих земель;
- стимулювати збільшення виробництва продукції тваринництва та рослинництва;
- контролювати стан родючості ґрунтів та створити оптимізувати структуру землекористування;
- забезпечити мале та середнє кредитування малим сільськогосподарським підприємствам.

References

1. Herasymiv, Z. M. (2016). Stalyi rozvytok silskoho hospodarstva [Sustainable development of agriculture]. *Ahrosvit = Agrosvit*, № 9, P. 16–19 [in Ukrainian].
2. Mykhailov, A. P. (2016). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Current state and prospects of development of the agricultural sector of Ukraine's economy]. *Naukovyi visnyk UMO. Seriya: Ekonomika ta upravlinnia = Scientific Bulletin of UMO. Series: Economics and Management*, Vol. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9 [in Ukrainian].
3. Medynska, O. (2016). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Current state and prospects of development of the agricultural sector of Ukraine's economy]. *Hlobalizatsiini protsesy v rozvytku natsionalnykh ekonomik: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Lviv, 31 bereznia 2016 r.). Kyiv [in Ukrainian].
4. Kolpachenko, N. M., Kostohlodova, Yu. V. (2018). Rozvytok silskoho hospodarstva v Ukraini [Development of agriculture in Ukraine]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva = Bulletin of the Student Scientific Society*, Vol. 2, P. 26–28 [in Ukrainian].
5. Lialina, N. S., Kovalenko, L. M. (2021). Sotsialno-ekonomichni tendentsii rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Socio-economic trends in the development of agriculture in Ukraine]. *"Ekonomichni chytannia" prysviacheno 85-richnomu yuvileiu profesora V. Y. Shyiana: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf.: tezy dopov.* (19 liut. 2021 r.). Kharkiv: KhNAU. P. 100–102 [in Ukrainian].
6. Trehobchuk, V. M. (2002). Kontseptsiiia staloho rozvytku dlia Ukrainy [The concept of sustainable development for Ukraine]. *Visnyk NAN = Bulletin of the NAS*, № 2, P. 15–22 [in Ukrainian].
7. Baranovskyi, V. A. (2004). Stratehichni aspekty ta priorytety staloho (zbalansovanoho, harmoniinoho) rozvytku. Terytoriia [Strategic aspects and priorities of sustainable (balanced, harmonious) development. Territory]. *Stalyi rozvytok = Sustainability*, № 2, P. 24–31 [in Ukrainian].
8. Shubravskya, O. V. (2002). Stalyi rozvytok ahroprodovolchoi systemy Ukrainy [Sustainable development of the agri-food system of Ukraine].

Література

1. Герасимів З. М. Сталий розвиток сільського господарства. *Агросвіт*. 2016. № 9. С. 16–19.
2. Михайлов А. П. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник УМО. Серія: Економіка та управління*. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvumo_2016_1_9.
3. Мединська О. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України. *Глобалізаційні процеси в розвитку національних економік: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Львів, 31 березня 2016 р.). Київ, 2016.
4. Колпаченко Н. М., Костоглодова Ю. В. Розвиток сільського господарства в Україні. *Вісник студентського наукового товариства*. 2018. Вип. 2. С. 26–28.
5. Ляліна Н. С., Коваленко Л. М. Соціально-економічні тенденції розвитку сільського господарства України. *"Економічні читання" присвячено 85-річному ювілею професора В. Й. Шіяна: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: тези допов.* (19 лют. 2021 р.). Харків: ХНАУ, 2021. С. 100–102.
6. Трегобчук В. М. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник НАН*. 2002. № 2. С. 15–22.
7. Барановський В. А. Стратегічні аспекти та пріоритети сталого (збалансованого, гармонійного) розвитку. Територія. *Сталий розвиток*. 2004. № 2. С. 24–31.
8. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України. К.: Інститут економіки НАН України, 2002.

- Kyiv: Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine. 203 p. [in Ukrainian].
9. Zbarskyi, V. K. (2010). Stalyi rozvytok silskykh terytorii: problemy i perspektyvy [Sustainable development of rural areas: problems and prospects]. *Ekonomika APK = Economics of agro-industrial complex*, № 11, P. 129–136 [in Ukrainian].
10. Lisovyi, A. V. (2007). Stalyi rozvytok silskykh terytorii: vynyknennia, sutnist, pryntsyu [Sustainable development of rural areas: origin, essence, principles]. *Ekonomika APK = Economics of agro-industrial complex*, № 4, P. 140–145 [in Ukrainian].
11. Olshanska, O. V. (2013). Ahrosotsialna systema Ukrainy: monohrafiia [Agrosocial system of Ukraine: monograph]. Kyiv: KNEU. 329 p. [in Ukrainian].
12. Vyrobnystvo osnovnykh silskohospodarskykh kultur u 2020 rotsi [Production of major crops in 2020]. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Kil'kist silskohospodarskykh tvaryn u 2020 ta 2019 rokakh [Number of farm animals in 2020 and 2019]. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Fond opłaty pratsi usikh pratsivnykiv za vydamy ekonomichnoi diialnosti [Remuneration fund of all employees by type of economic activity]. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
15. Spozhyvannia produktiv kharchuvannia v domohospodarstvakh. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2020/gdvdg/sphd/arh_sphd_u.htm [in Ukrainian].
16. World Health Organization (2000) CINDI Dietary Guide. *World Health Organization*, Geneva, Switzerland. URL: <http://www.euro.who.int/document/e70041.pdf>.
17. Vnesennia mineralnykh ta orhanichnykh dobryv (1990–2020) [Application of mineral and organic fertilizers (1990–2020)]. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
18. Kil'kist sub'iektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2010–2020) [Number of business entities by type of economic activity (2010–2020)]. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 203 с.
9. Збарський В. К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 129–136.
10. Лісовий А. В. Сталий розвиток сільських територій: виникнення, сутність, принципи. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С. 140–145.
11. Ольшанська О. В. Агросоціальна система України: монографія. К.: КНЕУ, 2013. 329 с.
12. Виробництво основних сільськогосподарських культур у 2020 році. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Кількість сільськогосподарських тварин у 2020 та 2019 роках. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Фонд оплати праці усіх працівників за видами економічної діяльності. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2020/gdvdg/sphd/arh_sphd_u.htm
16. World Health Organization (2000) CINDI Dietary Guide. *World Health Organization*, Geneva, Switzerland. URL: <http://www.euro.who.int/document/e70041.pdf>.
17. Внесення мінеральних та органічних добрив (1990–2020). *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Кількість суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності (2010–2020). *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

- Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
19. Rentabelnist operatsiinoi ta vsiiei diialnosti velykykh ta serednikh pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti za sichen-veresen 2019 roku [Profitability of operating and all activities of large and medium-sized enterprises by type of economic activity for January-September 2019]. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
19. Рентабельність операційної та всієї діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за січень-вересень 2019 року. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Rentabelnist operatsiinoi ta vsiiei diialnosti velykykh ta serednikh pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti za sichen-veresen 2019 roku [Profitability of operating and all activities of large and medium-sized enterprises by type of economic activity for January-September 2019]. *Website of the State Statistics Service of Ukraine*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Рентабельність операційної та всієї діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності за січень-вересень 2019 року. *Сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
21. Stratehiia udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia v sferi vykorystannia ta okhorony zemel silskohospodarskoho pryznachennia derzhavnoi vlasnosti ta rozporiadzhennia nymy [Strategy for improving the management mechanism in the field of use and protection of state-owned agricultural lands and their disposal]. *Website of the legislation of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF#n12> [in Ukrainian].
21. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. *Сайт законодавства України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF#n12>.